

JONATHAN
FREEDLAND

ÚNIK Z OSVĚTIMI

OPRAVDOVÝ PŘÍBĚH RUDOLFA VRBY

MUŽ,
KTERÝ UTEKL,
ABY VAROVAL
SVĚT

Únik z Osvětimi

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na

www.xyz.cz

www.albatrosmedia.cz

xyz

Jonathan Freedland

Únik z Osvětimi – e-kniha

Copyright © Albatros Media a. s., 2022

Všechna práva vyhrazena.

Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

Únik z Osvětimi

Únik z Osvětimi

*Muž, který utekl,
aby varoval svět*

JONATHAN FREEDLAND

xyz

*Pro mého otce Michaela Freedlanda,
1934–2018*

Požehnána buď jeho památka

Obsah

<i>Poznámka autora</i>	13
<i>Mapy</i>	18
<i>Prolog</i>	23

ČÁST PRVNÍ: Přípravy

1. Hvězda	39
2. Pět set říšských marek	56
3. Deportován	68
4. Majdanek	78

ČÁST DRUHÁ: Lágr

5. Byli jsme otroci	97
6. Kanada	117
7. Konečné řešení	127
8. Nic než byznys	142
9. Rampa	157
10. Muž paměti	176
11. Březinka	188
12. Bylo to krásné	205

ČÁST TŘETÍ: Útěk

13. Útěk je bláznovství	225
14. Hodiny ruštiny	234
15. Úkryt	245
16. Propusťte můj lid	254
17. Pod zemí	266
18. Na útěku	273
19. Přes hranice	287

ČÁST ČTVRTÁ: Zpráva

20. Černá a bílá	307
21. Služebníci Boží	323
22. Co můžu dělat?	331
23. Zpráva se dostala do Londýna	343
24. Maďarské klobásy	360

ČÁST PÁTÁ: Stín

25. Svatba s pistolí	385
26. Nový národ, nová Anglie	403
27. Kanada	421
28. Zním cestu ven	436
29. Květy prázdnoty	451
30. Příliš mnoho k počítání	459

<i>Poděkování</i>	479
<i>Poznámky</i>	485
<i>Bibliografie</i>	493
<i>Dodatek</i>	505

Poznámka autora

KDYŽ MI BYLO devatenáct, v kině Curzon v londýnské čtvrti Mayfair jsem zhlédl devítihodinový epický dokument *Šoa*. Bylo to úplně jiné než běžné návštěvy kina. Částečně za to mohla délka filmu a částečně obecenstvo. V hledišti seděli přeživší holocaustu. Můj přítel se dopustil faux pas, protože si do sálu přinesl popcorn, moc si ho ale neužil. Sotva si do úst strčil první kousek, naklonila se k němu z řady kousek od nás žena a praštila ho do stehna. Se silným přízvukem a tónem připomínajícím předválečnou Evropu a mnoho vzpomínek se ho zeptala: „Copak nemáte žádnou úctu?“

Film ve mně zanechal hluboký dojem, ale jeden z protagonistů na mě zapůsobil víc než všichni ostatní. Jmenoval se Rudolf Vrba. Ve filmu mluví o největších hrůzách v dějinách lidstva, kterých byl přímým svědkem a které dokázal přežít. Jen kratičce se zmiňuje o výjimečné věci, která z něj mezi všemi přeživšími holocaustu dělá jedinečnou osobnost. V devatenácti

letech – stejně bylo mně, když jsem film sledoval – se mu podařilo uniknout z Osvětami.

Jeho jméno ani obličej jsem nikdy nezapomněl. Roky utíkaly a mě vždycky znovu a znovu překvapilo, jak málo lidí o něm vůbec kdy slyšelo. Asi po třiceti letech od toho osudového roku 1986 jsem se k Rudolfu Vrbovi zase obloukem vrátil. Žili jsme tehdy v postfaktické době, pravda byla překonaným konceptem a fake news dominovaly informační scéně. O pravdu bylo zase třeba bojovat, a já si v tu chvíli vzpomněl na toho muže, který byl ochoten riskovat vše, jen aby se svět dozvěděl tu strašlivou pravdu skrytou pod hromadou lží.

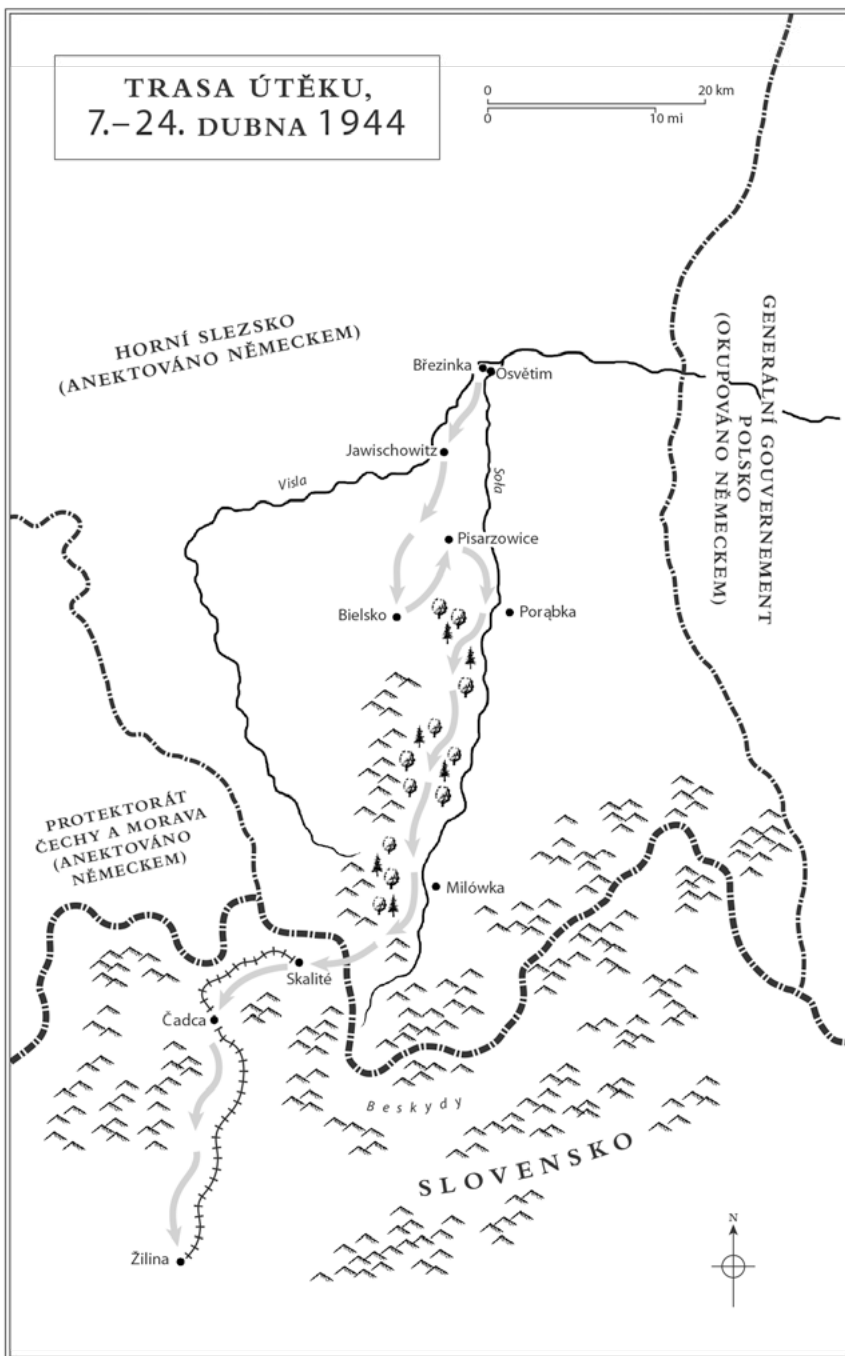
Začal jsem se o život Rudolfa Vrby zajímat hlouběji, hledal jsem těch pár lidí, kteří ho znali, pracovali s ním či ho milovali. Ukázalo se, že jeho láska z mládí a první žena, dnes třiadevadesátiletá Gerta, žije sama v severolondýnské čtvrti Muswell Hill. V létě 2020, když svět zachvátila pandemie, jsem u ní na zahrádce strávil půl tuctu letních odpolední. Povídali jsme si o mladém muži, který se tehdy ještě jmenoval Walter Rosenberg, i o světě, který oba tak dobře znali. Předala mi i červený kufřík plný Rudiho dopisů, některé svědčily o téměř nesnesitelném, bytostném utrpení svého pisatele. Jen pár dní po našem posledním rozhovoru, když mi Gerta dovyprávěla celý jejich příběh, mi zatelefonoval jeden z jejích příbuzných. Sdělil mi, že Gerta právě zemřela.

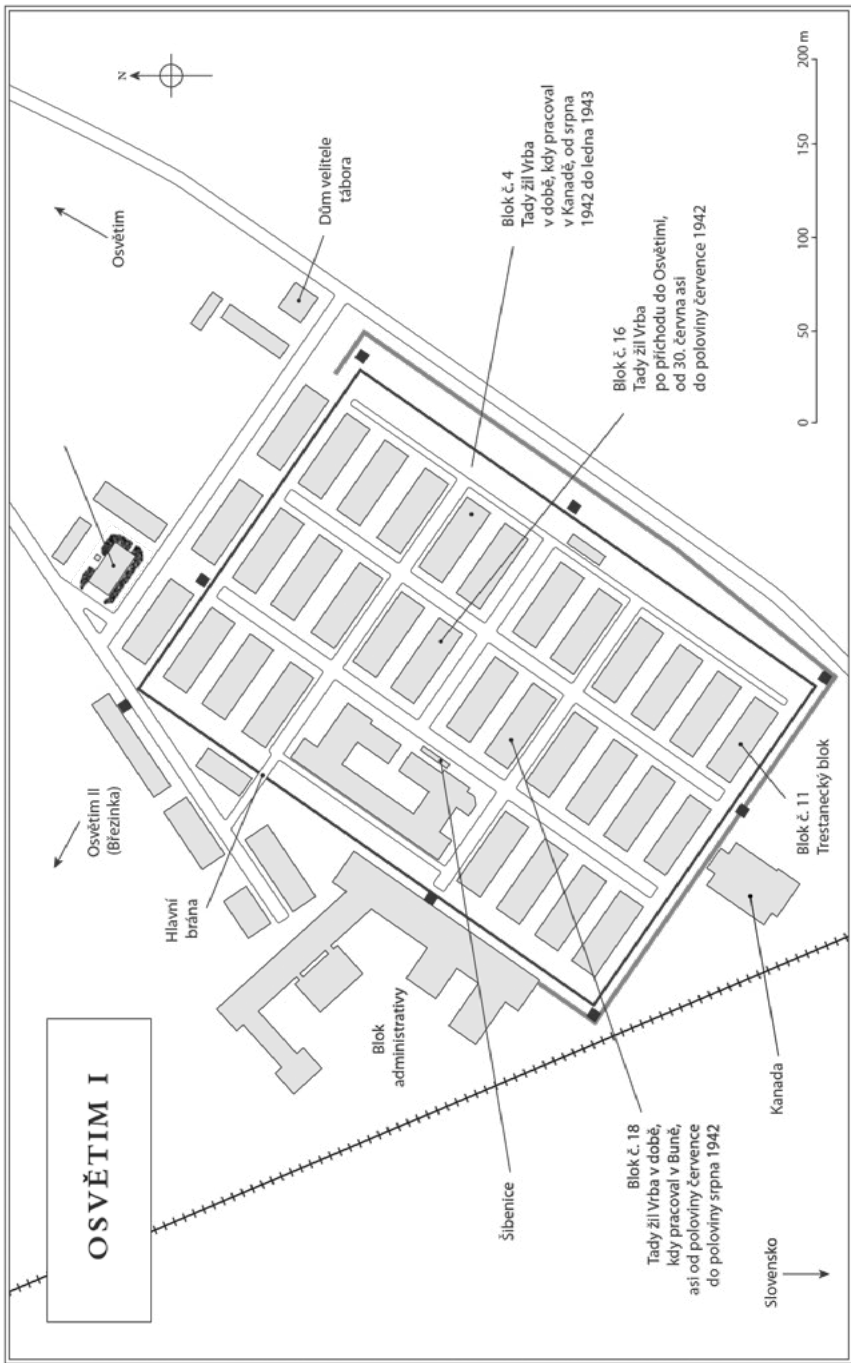
Rudiho druhá žena a vdova Robin žila v New Yorku. I s ní jsem si povídal mnoho hodin, doplnila mi chybějící informace do mozaiky života Rudolfa Vrby. Mluvila o tom, jaký to byl člověk, jaké vzpomínky s ní sdílel, mluvila i o lásce, která je spojovala. Když jsem jí naslouchal a když jsem se ponořil do studia oficiálních dokumentů, svědectví, memoárů, dopisů, soudobých zpráv a historických svědectví, které se pak staly základem pro tuto knihu, začínalo mi být jasné, že tu jde o víc než jen o pravdivý příběh o jednom neuvěřitelném útěku. Byl to totiž také příběh o tom, jak může běh historie změnit lidský život, dokonce i život budoucích generací; o tom, jak dokáže rozdíl mezi pravdou a lží znamenat i rozdíl mezi životem a smrtí; a nakonec i o tom, jak lidé odmítají uvěřit možnosti, že budou brzy zničeni, a to dokonce i v situaci, kdy je katastrofa naprosto nevyhnutelná. Tyto kruté pravdy byly v Evropě 40. let naprosto evidentní, i v naší době nabývají nové, tíživé naléhavosti.

Také jsem si ale postupně uvědomoval, že je to příběh o síle lidské bytosti dojít až na nejzazší hranici svých možností, a přitom přežít; o tom, jak si ti, kteří zažívali smrt na denním pořádku, dokázali uchovat svoji schopnost a touhu žít; a jak dokážou skutky jednotlivce, jednoho jediného chlapce, změnit běh dějin – když už ne ke spravedlnosti, pak k čemusi podobnému naději.

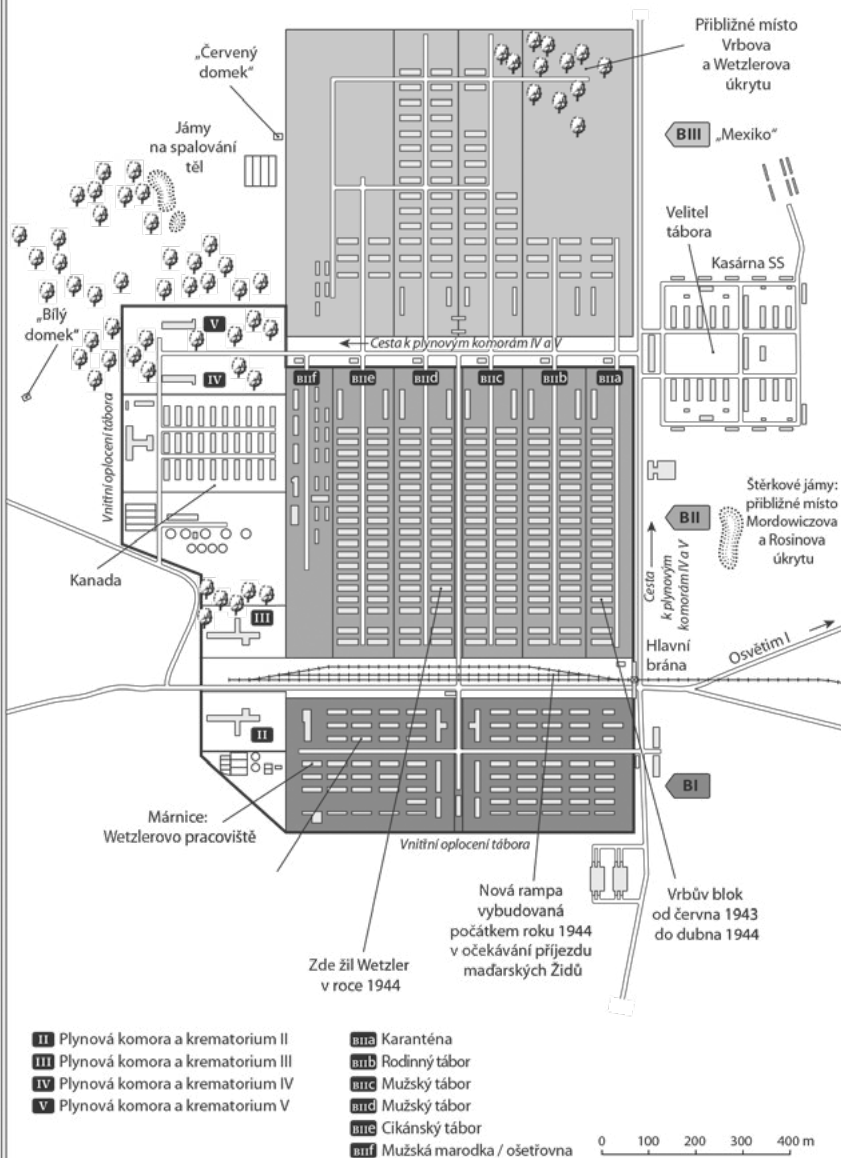
Z kina jsem toho večera odcházel přesvědčen, že jméno Rudolfa Vrby by mělo být vyslovováno spolu se jmény Anne Franková, Oskar Schindler a Primo Levi. Že patří mezi základní příběhy, které definují šoa. Takový den možná nikdy nenastane. Možná se ale díky této knize podaří Rudolfu Vrbovi uniknout, znovu a naposled: uniknout zapomnění a zůstat v paměti národů.

TRASA ÚTĚKU,
7.-24. DUBNA 1944

OSVĚTIM II (BŘEZINKA)

Prolog

7. dubna 1944

PO MNOHA ODKLADECH, po týdnech obsedantních příprav, po měsících, kdy byli svědky neúspěšných pokusů jiných, a po dvou letech života v té nejhlubší propasti, kam se lidské bytosti můžou vůbec propadnout, nastala ta pravá chvíle. Nastal čas k útěku.

Zbývající dva vězňové už byli připraveni na domluveném místě. Jen příkývnutí beze slov: *do toho*. Walter ani Fred neváhali. Vylezli na hromadu trámů, našli díru a jeden po druhém seskočili dovnitř. O vteřinu později vrátili jejich spolubydlící prkna na místo nad jejich hlavami. Jeden z nich zašeptal: „Šťastnou cestu!“ Pak zavládla temnota a ticho.

Walter se dal bez okolků do práce. Vytáhl *machorku*, laciný ruský tabák, o kterém mu řekli a který připravili podle instrukcí. Nechali ho nasáknout benzínem a usušili ho. Pomaloučku ho začal cpát do mezer mezi dřevěnými prkny, místy na něj lehce dýchl, aby ho lépe dostal na místo. Jen doufal, že bude ten trik, který mu prozradil sovětský válečný zajatec, fungovat a zápach bude odpuzovat hlídací psy. Ne že by se spolehali jen na Walterovu jemnou práci. Už předtím na

zem okolo úkrytu pečlivě rozsypali napuštěný tabák, aby se ti čtyřnozí esesáci vyhnuli úkrytu obloukem. Pokud byla jistota příslušníka Rudé armády založená na zkušenosti, mohli by se v díře pod tou hromadou dřeva potichu a bez vyrušení ukrývat tak dlouho, jak by potřebovali. Přesně tři dny a tři noci.

Walter se zadíval na svítící ciferník svých hodinek. Čas se pomaloučku vlekl. Chtěl se postavit a protáhnout se, něco takového však bylo nemyslitelné. V pažích a nohou cítil křeče, věděl ale, že to musí vydržet a nevydat ani hlásku. Mluvit by bylo příliš riskantní. V jednu chvíli Walter ucítil, jak ho o šest let starší Fred vzal za ruku a stiskl ji. Walterovi bylo devatenáct let.

Co to bylo? Zaslechli blížící se kroky. Je to snad Walterův i Fredův konec, jen chvíli poté, co začali? Oba muži instinktivně sáhli po žiletkách. V tom měli jasno, možná je chytí, oni ale nedopustí, aby je začali vyslýchat. Ukončí to tady, v té díře v zemi, jejich úkryt se stane jejich hrobem.

Ne že by hrozilo, že je tam esesáci nechají ležet. Jejich mrtvá těla by nejspíš dotáhli do tábora. Napíchli by je na kůly nebo by je pověsili na šibenici s cedulí na krku jako varování. Stejně divadlo, které následovalo po každém zmařeném útěku. Z jejich mrtvol by se staly odstrašující trofeje.

Walterovy nervy se každou další vteřinou napínaly k prasknutí. Díra, kde se schovávali, byla strašně

těsná. Pak ale zvuk kroků, nebo co to bylo, pomalu odezněl.

Ten pátek v šest večer to konečně přišlo – jakot sirény. V tom příšerném kvílení vibroval i vzduch a krev vám tuhla v žilách, jako by tisíce vlků vyly unisono. Dvojice uprchlíků už ji slyšela mockrát, ten zvuk byl tak pronikavý, že i esesáci si při něm zacpávali uši. Vězni ale ten děsivý zvuk vítali s radostí, znamenalo to totiž, že alespoň jeden z jejich spoluvězňů zmizel a nedostavil se na večerní nástup na apelplacu. Možná se někomu podařilo z Osvětimi uniknout.

Na ten signál čekali. Fred s Walterem se z hlavního prostoru, kam se vešli čtyři lidé, přemístili do boční chodbičky, sem se vešli jen oni dva. Mělo jim to zajistit větší ochranu, jakousi skrýš ve skrýši. Dvojice se sem vmáčkla a ležela vedle sebe bez hnutí. Walterovi se téměř ulevilo. Čekání bylo u konce a začala bitva. Oba muži si ovázali ústa pruhem látky, aby je neprozradilo zakašlání. Jediný pohyb široko daleko patřil ručičkám náramkových hodinek.

Nemohli to vidět, ale dobře věděli, co přijde po zvuku sirény. A brzy to také slyšeli. Začala štvance. Dupání skoro dvou tisíců párů vojenských bot, výkřiky nadávek a štěkání velitelských příkazů, řev, protože vzhledem k tomu, co se odehrálo jen před několika dny, totiž další útěk, tohle bylo ponižující divadlo. Dvě stovky vojenských psů, vycvičených výhradně k tomu, aby vyčenichali každou roztřesenou a křehkou známku

lidského života, která se někde mohla ukrývat. Esesáci prohledají každý příkop i dutinu, pročešou každý keř, posvítí do každé strouhy v tomhle rozsáhlém areálu továrny na smrt, kterou je Osvětim. Pátrání započalo a mělo trvat celé tři dny.

Tím si Fred a Walter mohli být jistí, nacisté totiž do puntíku dodržovali bezpečnostní protokol, který se neměnil. Sem na okraj tábora vězně přiváděli jen na otrockou dřinu, byl strážěn pouze v denních hodinách, když tu vězni pracovali. Nebylo nutné jej hlídat i v noci, kdy byli všichni vězni nahnáni zpátky do vnitřního tábora, za dvojitý plot z ostnatého drátu nabitého elektrinou. Existovala ale jedna výjimka z tohoto pravidla. Pokud některý z vězňů zmizel, předpokládalo se, že se pokusil o útěk, pak esesáci obsadili i vnější okruh strážních věží vojáky se samopaly.

Tak to mělo zůstat dvaasedmdesát hodin, dokud probíhalo pátrání. Pak už se předpokládalo, že se vězni nebo vězňům podařilo uprchnout. Pak už zodpovědnost přebíralo gestapo, mělo za úkol prohledat širší okolí tábora a uprchlíky odhalit. To pak byli strážní vnějšího okruhu tábora odvoláni a strážní věže osiřely. Znamenalo to, že v hermeticky uzavřené obraně tábora byla malá mezera. Ne zrovna díra, ale maličká mezířka. Kdyby se někomu z vězňů podařilo na tři dny a noci skrýt ve vnějších částech tábora poté, co zazněly sirény, a přečkat čmouchání esesáků a jejich psů, mohl se čtvrtou noc vynořit z úkrytu v části tábora, která nebyla strážená, a pokusit se o útěk.

Walter zaslechl povědomý hlas. Ten vraždící ožrala, Unterscharführer Buntrock, byl někde nedaleko a rozdával rozkazy nešťastným pěšákům. „Podívejte se za ty trámký,“ říkal zrovna. „Myslete trochu!“

Fred s Walterem se připravili na nejhorší. Esesáci se blížili. Slyšeli teď dupání vojenských bot na prknech nad hlavou, do dutiny pod nimi se sypal prach. Byli jen kousíček od nich a Walter slyšel, jak ztěžka oddechují.

Pak přišli psi, bylo slyšet škrábání drápů o dřevo, hlasité čmouchání a oddechování, jak zkoumali jedno prkno po druhém. I přes dřevem vyztužené stěny úkrytu bylo zřetelně slyšet, jak jim z otevřených tlam kapou sliny. Mýlil se snad sovětský vězeň v tom, jak funguje ten zázračný tabák? Nebo Walter špatně pochopil jeho instrukce? Proč ta zvířata neodradil zápach?

Tentokrát Walter sáhl po noži, ne po žiletce. Chtěl mít zbraň proti druhým, ne aby vztáhl ruku sám na sebe. Cítil, jak mu buší srdce.

Jako zázrakem ale nebezpečná chvíle zase pominula. Esesáci a jejich psi se od úkrytu vzdálili. Uvnitř maličké dvojité rakve si Fred i Walter dovolili úsměv úlevy.

Úleva ale nikdy netrvala dlouho. Celý večer i první noc se zvuky kroků a štěkání psů střídavě blížilo a vzdalovalo, zvuk sílil a zeslaboval, pak zase sílil, když se pátrači vraceli do tohoto kouta tábora. Walter by rád věřil, že v hlasech esesáků slyšel podráždění, když propátrávali stále dokola tentýž terén. Slyšel, jak nadávají, když podruhé a potřetí píchali do hromady

trámů a střešních tašek a podruhé i potřetí prohledávali už jednou prohledaný prostor.

Oba zoufale toužili protáhnout se a nadechnout, to si ale netroufali. Walter by si býval rád zahřál své ledové ruce a nohy, jakmile se ale jen maličko pohnul, jeho tělo se sevřelo v bolestivé křeči. Když jednoho z nich přemohla dřímota, druhý zůstal strnulý napětím a naslouchal, jestli v okolí nezaslechne nějaký pohyb. Ani spánek jim nedodával sil, přicházely v něm noční můry a doléhala na ně jejich děsivá realita podzemní kobky, peklo v hlubinách, a ještě horší peklo na povrchu.

Pak uslyšeli, že začala ranní šichta, naslouchali povědomým zvukům otrocké dřiny. V této části tábora probíhala výstavba, brzy bylo slyšet zatloukání hřebů do trámů, cinkání kovu, štěkot psů a křik esesáků a jejich pomocníků. Fred s Walterem doufali, že riziko, že se někdo zaměří na jejich hromadu trámků, je relativně malé – tyto kusy dřeva se v dohledné době používat neměly –, přesto ale nesměli ztratit ostražitost. Trvalo snad deset hodin, než zvuky ustaly a *vězně* zahnali zpátky do baráků.

Celou dobu leželi oba muži bez hnutí a věděli, že uvnitř tábora právě esesáci prohledávají každý kout, každé skladiště, každou umývárnu, latrínu i kůlnu. Všechny baráky obrátili vzhůru nohama. Samozřejmě v tom měli systém. Pohybovali se v soustředných kruzích, které se stále zmenšovaly, pátrací psi uprostřed,

a stahovali tak smyčku kolem své oběti. Když se dostali až do středu nejmenšího kruhu, začínali zase znovu.

Nacisté se tolikrát přiblížili až těsně k jejich úkrytu, že se Walter divil, jak to, že ho s Fredem dávno neobjevili. Fred to viděl jinak. „Pitomci!“ pronesl, když to konečně bylo bezpečné. Možná to byla jen hraná statečnost – protože po čtyřiaadvaceti hodinách pátrání nebyl Fred stejně jako Walter schopen ani jíst a pít. V úzkém tunelu si předtím nashromáždili malé zásoby – něco málo chleba, pečlivě rozděleného na kousky, také trochu margarínu a lahev se studenou kávou. Nervy měli ale tak napjaté, že ani jeden z nich se ničeho z toho nedotkl.

Hodiny se vlekly, ale nějak se nakonec sobotou přehouply až do neděle. Tehdy se dvojice rozhodla zkusit štěstí. Poprvé od chvíle, kdy se rozezněly sirény, se vysoukali z postranní chodbičky do hlavní části bunkru. Ačkoli se Walter pokusil díry ve stěnách a ve stropě zacpat napuštěným tabákem, nepodařilo se mu utěsnit všechny, a dovnitř teď pronikala mrazivá ranní mlha.

Z hodin strávených bez hnutí byli celí ztuhlí. Fred nedokázal pohnout pravou paží a v prstech neměl žádný cit. Walter svému druhovi masíroval rameno, aby mu rozproudil krev. V prostornější části bunkru ale nevydrželi dlouho.

Esesáci nepolevovali v pátrání. Fred s Walterem ztuhli, když zaslechli dva Němce, jak se spolu baví

jen pár metrů odsud. Bylo brzy odpoledne a rozuměli každému slovu.

„Nemohli zmizet,“ říkal jeden z nich. „Musí být někde uvnitř lágru.“

Pak Němci začali spekulovat o tom, kam se asi tak Fred s Walterem mohli schovat. Jeden zřejmě na něco ukazoval. „Co támhle ta hromada dřeva?“

Walter s Fredem strnuli bez hnutí.

„Myslíš, že by se mohli schovat pod tím dřevem?“ řekl druhý hlas. „Třeba si tam postavili nějakou dutinu.“

První to považoval za nepravděpodobné. Konec-konců, zamýšlel se nahlas a nebyl při tom daleko od pravdy: „Psi to tam prohledali snad tucetkrát. Jedině že by se těm Židům povedlo najít nějaký způsob, jak psy svést ze stopy.“

Pak se zdálo, že se domluvili na tom, že to stojí za pokus, a podle zvuků bylo jasné, že se dvojice blíží.

Walter znovu popadl svůj nůž a Fred udělal to samé.

Dvojice Němců se vyškrábala na hromadu dřeva a začala trámky kus po kuse odklízet. První vrstva už byla dole, pak druhá, a pak s trochou námahy i třetí a čtvrtá.

Kdyby se to stalo o deset vteřin později, bylo by pozdě. Nebylo to poprvé, možná to bylo poosmé nebo podeváté, kdy Walterovi zachránil život náhodný obrat štěstěny, v tomto případě navíc naprosto přesně načasovaný.

Někde v dálce se totiž najednou ozvaly vzrušené výkřiky. Fred s Walterem slyšeli, jak se muži nad jejich

hlavami zarazili a zřejmě naslouchali, co se stalo. Uplynula vteřina, pak další. Konečně jeden z dvojice řekl: „Už je mají! Pojď, pospěš si!“ A Fred s Walterem slyšeli, jak se jejich pronásledovatelé hrnou pryč.

Nedělní noc přešla v pondělní ráno. Teď už jim zbývalo vydržet jen pár posledních hodin. Walter upřeně sledoval ručičky na svých hodinkách a věděl, že když zvládnou pobyt v úkrytu už jen chvíli...

Pak se vrátila denní šichta a stejné zvuky jako o den dřív, stejný štěkot lidský i psí, dalších deset hodin, a každá minuta plynula zoufale pomalu.

Nakonec se *komando* vrátilo do baráků. Tři dny byly skoro u konce.

V půl sedmé večer Walter s Fredem konečně uslyšeli něco, po čem tak toužili. Bylo to hlasité hlášení slyšitelné zřetelně široko daleko. *Postenkette abziehen! Postenkette abziehen!* Byl to rozkaz opustit vnější okruh strážních věží, který na sebe křičeli strážní z jedné věže na druhou. Rozkaz tak oběhl celý široký kruh kolem tábora, poblíž byl slyšet hlasitěji a pomalu umlkal, jak se posouval dál. Pak se kruh konečně uzavřel. Pro Freda s Walterem ta slova hlasitě křičících mužů, kteří zotročili a zavraždili stovky tisíc jejich souputníků, zněla jako rajska hudba. Ze strany esesáků to bylo přiznání porážky, oznámení, že se jim nepodařilo chytit dva vězně, kteří se ztratili.

Tak jak to vyžadoval protokol, byl vnější okruh strážních věží opuštěn, hlídky teď střežily pouze vnitřní

lágř. Walter slyšel esesácké hlídače, jak se vřacejí na menší okruh strážních věží. Tohle byla obrovská slabina v hlídacím systému v Osvětimi, mezírka, kterou se Walter s Fredem dávno chystali využít.

Byli samozřejmě v ohromném pokušení pospíchat, ale ovládli se. Nejřve se museli vyškrábat z boční chodby. Walterovi i pomalý postup vpřed centimetr po centimetru způsoboval ostrou bolest, která mu vystřelovala do paží, nohou, trupu i krku. Svaly měl ztuhlé a prochládlé, první pohyby byly trhané a nejisté, jako by si jeho tělo muselo znovu osvojit základní funkce. Oběma to nějakou dobu trvalo, konečně se ale ocitli v hlavním prostoru úkrytu. Děľali dřepy, protahovali se a kroutili zápěstími a kotníky. Pak se v temnotě objali.

Zhluboka se nadechli a dlaněmi se opřeli o prkna nad sebou. Pak přitlačili, ale dřevo se ani nehnulo. Zkusili to na jiném místě, ale nedařilo se. Byla snad tohle slabina jejich plánu? Nechali se snad omylem uvěznit ve vlastním hrobě? Tuhle jedinou věc netrénovali, dokonce na ni ani nepomysleli. Předpokládali, že pokud se prkna dají naskládat na hromadu, tak se dají i odtlačit. Odházet prkna shora je snadné, ale jedno po druhém. Ne tak ale zdola, když na prkna tlačí váha celé hromady dřeva.

Společně se snažili zatlačit, hekali při tom bolestí, podařilo se jim jedno z prken o pár centimetrů zdvihnout. Konečně se měli kde zapřít a dokázali prkno odtlačit stranou. Fred se na Waltera s úsměvem otočil.

„Díkybohu za ty Němce, málem nás sice našli, ale kdyby ta prkna neodházeli, byli jsme v pasti,“ zašeptal.

Trvalo to déle, než si jeden či druhý dokázali představit, konečně se ale ve střeše jejich úkrytu, kde trávili čas od pátečního večera, podařilo udělat otvor. Zahlédli teď nebe ozářené měsíčním světlem.

Znovu sebrali všechny síly, posouvali a strkali prkna tak dlouho, dokud se jim s ohromným úsilím nepodařilo konečně vyškrábat ven. Konečně to dokázali. Už nebyli schovaní v díře v zemi.

Ještě ale nebyli venku z lágru. Pokud se měli stát jedněmi z prvních Židů, kterým se kdy podařilo uniknout z Osvětimi a zůstat na svobodě, čekala je ještě dlouhá cesta. Přesto se Walter Rosenberg cítil rozjařeně. Nebylo to ale pro něj nic zcela nového. Tohle totiž nebyl jeho první útěk, a neměl být ani jeho poslední.

ČÁST PRVNÍ

Přípravy

I

Hvězda

OD PRVOPOČÁTKU VĚDĚL, že je výjimečný. Nebyl dosud Rudolfem Vrbou, to mělo nastat až později. Jmenoval se Walter Rosenberg a stačil mu jediný pohled do očí jeho matky, aby věděl, že je jedinečný. Ilona Rosenbergová na něj čekala dlouho, tak zoufale dlouho vyhlížela jeho příchod. Měla už nevlastní děti, její manžel Eliáš měl tři potomky z předchozího manželství, to ale nebylo takové jako držet v náručí své vlastní miminko. Deset let toužila po dítěti a lékaři jí říkali, že se má vzdát naděje. Když se tedy 11. září 1924 Walter narodil, přivítala ho jako zázrak.

Ona i jeho sourozenci ho milovali k zbláznění, dva bratři a jedna sestra, všichni o více než deset let starší. Zejména Sammy a Fanci pro něj byli spíše jako teta se strýčkem než jako bratr a sestra. Walter byl středem pozornosti, jako by byl jedináček, byl předčasně vyspělý a nesmírně inteligentní. Když mu byly čtyři nebo pět let, Fanci, která ho měla hlídat, se chtěla sejít se svým chlapcem. Nechala Waltera v malotřídce, kde učila její kamarádka, aby ho pohlí-

dala za ni. Měl si v rohu hrát nebo kreslit, ale když se pro něj sestra vrátila, zjistila, že učitelka dává Waltera Rosenberga za příklad ostatním dětem. Mnohé byly dvakrát starší než on.

„Podívejte se, jak výborně Walter pracuje,“ říkala. Jen krátce poté ho jednou rodina objevila, jak si potíchu čte v časopise.

Narodil se v Topolčanech na západě Slovenska. Tenkrát ale bylo jeho rodné město uprostřed nového Československa, které vzniklo jen o šest let dříve. Netrvalo dlouho, rodina prodala veškerý majetek a zamířila na východ, k hranicím s Ukrajinou. Přestěhovali se do městečka Jaklovce, maličké teče na mapě tak bezvýznamné, že tudy vlaky projížděly bez zastavení. Zastavit vlastně ani nebylo kde – nebylo tu nádraží, a dokonce ani nástupiště. Walterův otec, kterému patřila místní pila, se tedy rozhodl, že postaví nástupiště a skromnou čekárnu. Každý rok na podzim se k Walterově radosti čekárna v týdnu, kdy Židé prokazují svoji víru v Nejvyššího tím, že konzumují jídlo v dočasných otevřených stáncích, proměnila v *suku*.

Malému Walterovi se život na venkově líbil. Rodina si opatřila slepice a na každou nosnici byla patřičně pyšná. Když si rodiče všimli, že se ztrácejí vajíčka, Fanci dostala nařízeno, aby slepice hlídala. Možná, že do kurníku se nějak dostala liška? Jednoho rána Fanci objevila nečekaného viníka, její malý bratr se plížil do kurníku, kradl vajíčka a jedl je syrová.

Rosenbergovi ve vesnici nezůstali dlouho. Tatínek Eliáš zemřel, když byly Walterovi čtyři roky, maminka Ilona zamířila zpátky na západ, kde měla rodina kořeny. Musela se teď postarat sama o sebe a o malého Waltera. Brzy vyrazila na cesty. Stala se z ní obchodní cestující, dodávala a přešívala spodní prádlo, které sama šila. To ovšem nebyly ideální podmínky pro výchovu malého dítěte. Jednou Waltera nechala na starost své známé, o které bylo známo, že se nechávala vydržovat. Protože byla rozzlobená na mecenáše, který ji odvrhl, podplatila žena Waltera, aby předstíral, že je jejich nemanželským dítětem. Procházela se s ním pak po městě a hlasitě si stěžovala na toho bídáka, jehož neváhala označit jménem, který ji i toho roztomilého chlapečka opustil. Waltera za jeho herecký výkon vzala do cukrárny a koupila mu dort, který si přál.

Po této události se Walterova matka rozhodla, že její syn bude bydlet u prarodičů v Nitře. Fungovalo to výborně. Walter rychle přilnul ke svému dědečkovi, který ho vychovával podle obyčejů ortodoxního židovství. Někdy ho poslal vyřídit něco domů k místnímu velmi váženému rabínovi, v pátek ho Walter následoval, když s ostatními muži z města zamířil k řece do mikve. *Rituální koupel* je měla očistit před nadcházejícím šabatem.

Walter měl tradici rád a své prarodiče miloval. Byl tu šťastný.

Jediný mráčkem na nebi byla bratranecká rivalita, která panovala mezi Walterem a jeho o pár let starším vídeňským bratrancem Maxem. Walter věděl, že dědeček je na jeho studijní výsledky hrdý, přesto ho podezíral, že má Maxe raději než jeho.

Když se pak Walterova babička poranila při pádu, nemohli chlapce dál sami vychovávat. Poslali ho tedy do židovského sirotčince v Bratislavě. Tady znovu zapůsobil na své učitele. Když se ho zeptali, jaké jsou jeho koníčky, odpovídal, že je to studium jazyků a čtení, ačkoli si vřdycky našel čas na to, aby si zahrál fotbal. Ředitel pak navrhl Walterově matce, aby chlapce poslala do jednoho z nejlepších bratislavských gymnázií. Znamenalo to, že si musela najmout mladou ženu, aby mu dělala opatrovnici, zatímco ona cestovala. Ilona pro svého syna chtěla jen to nejlepší, a tak byla odhodlána mu to dopřát.

Ze školních fotografií z podzimu roku 1935 už je poznat, jakým mužem se Walter nejspíš stane. Bylo mu teprve jedenáct a působil trochu nervózně, ale bylo jasné, že už je to osobnost. Tmavé vlasy měl sčesané na stranu, silné tmavé obočí mu mělo zůstat po celý život, seděl zpříma a zpříma hleděl do objektivu. Ostatní chlapci seděli tak, jak se jim řeklo, ruce měli zkřížené v klíně. Walter ne.

Měl na sobě *cicit*, rituální třásně, které nosí zbožní Židé, matka mu ale ušila šerpu, a tak je pod ní schovával. Pejzy, které Walter nosil doma v Nitře, už neměl.

Poprvé v životě se mohl, co se týče náboženství, rozhodovat svobodně, neovlivňován dědečkem ani vedením sirotčince. Jednoho dne se procházel po bratislavských ulicích, v kapse pár korun na oběd, a rozhodl se, že si vyzkouší Boha. Vešel do restaurace a objednal si vepřové. Když poprvé ochutnal, čekal, že ho srazí blesk. Když se ale nic nestalo, odhodlal se a víry se vzdal.

Žáci na gymnáziu měli na vybranou, ke které víře se přihlásí: k protestantské, ke katolické církvi, k židovství, nebo zda zůstanou bez vyznání. Walter zvolil poslední možnost. V kolonce národnost v průkazu totožnosti mohl uvést národnost židovskou, ale rozhodl se pro národnost československou.

Ve škole se teď učil němčinu i odbornou němčinu. Domluvil se navíc se spolužákem, který se přistěhoval z Německa, a vyměňovali si spolu hodiny v rodném jazyce. Na školní fotografii z roku 1936 působí sebevědomě, dokonce až trochu drze. Dívá se přímo před sebe, do budoucnosti.

Na fotografii ze školního roku 1938/39 už ale čtrnáctiletý Walter Rosenberg chybí. Všechno se změnilo, dokonce i hranice země. Po podepsání mnichovské dohody v roce 1938 Adolf Hitler se svými maďarskými spojenci obsadil část území Československa a rozdělili si ho. Na jaře roku 1939 si pak rozdělili to, co ještě zbývalo. Slovensko vyhlásilo nezávislou republiku, ve skutečnosti se ale jednalo o uskupení třetí říše, které vzniklo s požehnáním a pod ochranou Berlína. Nacionalista

Hlinka a jeho Slovenská lidová strana totiž kopírovali své německé protějšky. O den později nacisté obsadili zbývající území Československa a vyhlásili Protektorát Čechy a Morava. Maďarsko si pak urvalo poslední zbývající kus země pro sebe. Jakmile bylo dělení hotové, všichni obyvatelé bývalého Československa byli tak či onak ponecháni Hitlerovi napospas.

Na Slovensku dospívající Walter Rosenberg pocítil účinek nové reality okamžitě. Bylo mu řečeno, že bez ohledu na to, k jakému vyznání a národnosti se přihlásil, splňuje oficiální kritéria pro Židy. Bylo mu víc než třináct let a studium na bratislavském gymnáziu mu tedy bylo zakázáno. Tím jeho vzdělávání skončilo.

V celé zemi začínali Židé, kteří na tom byli stejně jako Walter, chápat, že i když novým vůdcem země je katolický kněz Jozef Tiso, státním náboženstvím mladičké republiky je nacismus, byť ve slovenské denominaci. Tímto náboženstvím byli Židé považováni za nespolehlivý, nedůvěryhodný a nenapravitelně cizí element, zároveň jim ale také byly přisuzovány téměř nadpřirozené schopnosti a společenský a ekonomický vliv naprosto neodpovídající realitě. Bratislavské úřady proto neváhaly a rychle připravily maličké židovské komunitě na Slovensku – asi 89 tisíc lidí v celkové populaci 2,5 milionu osob – osud, který následně postihl celý národ. Včetně ztráty ceněného území ve prospěch Maďarska. Na všech cihlových zdech se zčistajasna objevily propagandistické plakáty. Na jednom

z nich hrdě stál mladý Slovák oblečený do černé uniformy Hlinkovy gardy, který právě nakopl do zadnice Žida s pejzy a obřím zahnutým nosem. Židovi při tom vypadla peněženka, ze které se kutálely mince. V prvním rozhlasovém projevu vůdce nové nezávislé republiky Tiso učinil jenom jedno rezolutní prohlášení, totiž přislíbil „konečné řešení židovské otázky“.

Když Waltera vyloučili ze školy, přestala jeho maminka pracovat jako podomní obchodnice a přestěhovali se do Trnavy, malého městečka asi padesát kilometrů na východ od Bratislavy. Čekal je tu šok. Oproti životu v hlavním městě se veškeré dění soustředilo na jedno místo, na hlavní náměstí Svaté Trojice se dvěma kostely. V létě bylo v Trnavě horko a prašno, tržiště na náměstí páchlo hnojem, slámou a lidským potem a celým městečkem se táhl smrad z nedalekého cukrovaru, kde se zpracovávala cukrová řepa. Uniknout mohli jen na venkov, do lánů zralé kukuřice, vzdálených jen kousek jízdy na kole.

Pokud Rosenbergovi doufali, že tu najdou útočiště, vybrali si špatně. Odhodlání vlády vypořádat se s takzvanou židovskou otázkou zasahovalo i sem. Trnava byla maloměstem s židovskou komunitou čítající méně než tři tisíce osob, byly tu i dvě synagogy vzdálené jen pár kroků od sebe. Zdejší trnavští rodáci navíc nepotřebovali příliš povzbuzovat a obě synagogy zapálili už pár týdnů poté, co Slovensko získalo nezávislost, v prosinci osmatřicátého roku.

Walter se tu brzy spřátelil se židovskou skupinkou náctiletých, kterým byl stejně jako jemu upřen přístup ke vzdělání. Hned první den nového pololetí vyvěsily školy na vrata cedule oznamující, že Židé a Češi byli ze škol vyloučeni. A jejich bývalí spolužáci na ně pokřikovali: „Židi ven, Češi ven!“ A tak byl Walter i ostatní mladí Židé od osmé třídy výš ponecháni svému osudu. Potulovali se po městečku, nemuseli do školy a nikam nepatřili. Podle nových pravidel se totiž nesměli učit ani sami. Proto Walter s kamarádem Ervínem Eislerem jednoho dne zamířili na městský úřad, kde měli odevzdat učebnice. Toto nařízení mělo zabránit tomu, aby se židovské děti učily samy doma. Walter nařízení poslechl bez výjimky a své učebnice odevzdal, zato Ervín ho překvapil. Obvykle byl ostýchavý, červenal se při každické zmínce o děvčatech a vyhýbal se pozvání. Nikdy se k ostatním nepřipojil, když vyrazili do místní kavárny. Tentokrát ale projevil nečekanou odvalu.

„Neboj,“ zašeptal Walterovi, „pořád ještě mám doma tu učebnici chemie.“ Nechal si totiž jeden díl učebnice anorganické a organické chemie od českého vědce Emila Votočka. Později z ní Walter s Ervínem tajně studovali a získávali vědomosti, které se jim vláda jejich země rozhodla odeprít.

Samostudium pokračovalo vřdycky, když se chlapci sešli. Někdy chodili na louku, které se říkalo „rybník“, protože tu kdysi nějaký byl, posedávali tu a pokoušeli

se pochopit svět, který se najednou obrátil vzhůru nohama. Walter se díky své pronikavé inteligenci brzy stal jakousi vůdčí osobností. Jistou Gerdu Sidonovou, třináctiletou dívku doslova okouznil, visela na každém jeho slovu. Její rodiče ho najali coby jejího soukromého učitele, ale bylo jasné, že se v jeho přítomnosti dokázala jen těžko soustředit na probíranou látku. I když signály, které vysílal, nebyly jednoznačné, myslela si na něj. Jednou si dokonce domluvili schůzku, ale on nakonec nepřišel. Když na něj pak uhodila, proč nepřišel, vysvětlil jí, jak to bylo. Na schůzku vyrazil, ale když se blížil na domluvené místo, všiml si, že dívka má na hlavě čepici s bambulkami. To ho přimělo změnit směr. Řekl jí, že v té čepici vypadala jako devítiletá, a jemu už bylo patnáct. Nemohl připustit, aby ho viděli ve společnosti tak malé holky.

Trnavská židovská mládež ale neměla na vybranou a často trávila čas společně. Mladí lidé i rodiny, ze kterých pocházeli, byli čím dál tím víc omezováni a vytlačováni ze života svého rodného městečka. Podobně to vypadalo v celé zemi. Tisovský režim chtěl Židy připravit o majetek a izolovat je. Nejprve jim byla odepřena místa ve státní správě, pak byly zavedeny kvóty omezující počet Židů v jednotlivých profesích. Později už nesměli ani vlastnit auta, rádia, dokonce ani sportovní potřeby. Každé nové nařízení bylo vyvěšeno na tabuli v centru města. Židé se sem každý den chodili dívat, jaké nové ponížení je čeká.

Walter ani jeho matka sice žádný majetek neměli, ale majetnější Židé o ten svůj stejně kousek po kousku přišli. Nejdřív jim byly zabaveny veškeré pozemky, pak i podniky. Říkalo se tomu arizace židovského majetku. Gerdin otec se pokusil zachránit své řeznictví tak, že ho formálně předal svému asistentovi. Jenže ten se vypočítavě přidal k Hlinkově gardě. Říkalo se tomu „dobrovolná arizace“, židovští majitelé firem odevzdali nejméně 51 procent podílu ve společnosti „kvalifikovaným křesťanským kandidátům“. Název operace samozřejmě neodpovídal skutečnosti, nacisté totiž Slováky za árijce nepovažovali, patřili mezi Slováky, a tudíž podlídi, *untermensch*. Přesto to byli podlíde nadřazení Židům, a o to tu šlo.

Zanedlouho začali členové národních gard a jejich přívrženci dokonce Židy bít, a totéž se stávalo i „Nežidům“, kteří neprojevovali dostatek nadšení pro týrání svých židovských sousedů. V Trnavě i ostatních slovenských městech brzy nastal bojkot židovských podniků i Židů samotných.

Nebylo kam se ukrýt, člověk nebyl v bezpečí, ani když za sebou zavřel dveře svého vlastního domova. V roce 1940 začaly nálety na Londýn zvané Blitz a slovenští četníci začali židovský majetek vyvlastňovat mnohem agresivněji a přímočaře. Často vtrhli do domu obývaného Židy a vyrabovali ho, zatímco dospělí i děti jen bezmocně přihlíželi. Sebrali třeba tenisovou raketu, kabát, fotoaparát nebo nějaké vzácné rodinné dědictví,

nejednou ukradli i piáno. Občas vyrazili až za město na místo, kde hospodařili Židé, a odvedli všechna zvířata. Nastal čas honu na Židy. Cokoli jim patřilo, bylo Slovákům volně k dispozici.

Tím to ale teprve začalo. Walterovi bylo v září roku 1941 sedmnáct a Tisova vláda zavedla své vlastní pojetí Norimberských zákonů, takzvaný Židovský kodex. Na jeho základě byla Židům zapovězena účast na veřejných akcích, nesměli být členy žádných klubů ani sportovních či společenských organizací. Směli chodit ven a nakupovat pouze v předepsaných hodinách, nesměli cestovat dále než na přesně určenou omezenou vzdálenost. Pokud chtěli kupovat nemovitosti, museli zaplatit i dvacetiprocentní přírážku, takzvanou židovskou daň. Směli žít pouze v oblastech ohraničených několika ulicemi, něco jako předzvěst jejich bydlení v ghettech. Titulky provládních novin se vychloubyaly, že v nepsané soutěži mezi fašistickými státy platí na Slovensku „ty nejpřísnější protižidovské zákony“.

Na Walterův život mělo ovšem bezprostředně nejsurovější dopad jedno nové nařízení, a sice to, že každý Žid na Slovensku starší šesti let byl povinnen nosit na oblečení žlutou Davidovu hvězdu. Pokud by se Walter nebo kdokoli ze židovské mládeže objevil třeba na trnavském kluzišti nebo například v kině, stačil by jediný pohled na Davidovu hvězdu a okamžitě by je vyhnali. A zatímco jejich bývalí přátelé se mohli městem toulat i pozdě v noci, zákon stran

vycházení tohle Židům zakazoval, do devíti hodin večer museli z ulic zmizet.

Walter žádné nařízení neporušoval, dokonce ho nová pravidla ani zásadně nepobuřovala. Možná to bylo tím, že přicházela pomalu a postupně, takže každé další nařízení nepůsobilo proti těm předešlým nijak extrémně. Ať už to bylo čímkoli, Walter žlutou hvězdu nosil, a protože byl vyloučen ze školy, snažil se najít práci. Dělal, kde se co našlo, převážně manuální práce, zaměstnavatelé ale Židy brali teprve tehdy, když nikdo jiný nebyl k dispozici. A když už měl nějaký Žid to štěstí, že práci sehnal, dostal jen minimální odměnu – pro Židy totiž platily jiné platové podmínky než pro ostatní.

Tak Walter Rosenberg prožil své dospívání. V maličké kuchyňce bytu, kde s matkou jedli, se učil kromě němčiny, češtiny a slovenštiny a základů maďarštiny, které už zvládal, i když měl k dispozici jen opotřebované učebnice, i nové jazyky. S kamarády se scházel u rybníka, diskutovali tu o tom, který ze současných -ismů má jaké výhody, ať už socialismus, komunismus, liberalismus či sionismus. Přemýšleli, který asi bude jejich spásou. Mladé Židy samozřejmě lákalo poselství sionismu, budoucí možnosti i pýcha na židovské dědictví byly balzámem na jejich duše pošramocené každodenním ponížením a izolací. Na druhé straně se ovšem zdálo, že i sionismus je jen dalším nacionalismem, který musí nevyhnutelně selhat ve světě,

který mohlo uzdravit jen univerzální bratrství všech národů. A nebyli to snad socialisté, kteří stáli v čele boje proti nacismu?

Celé dlouhé hodiny tu debatovali s připnutými žlutými hvězdami na prsou, přimknutí jeden k druhému, když je jejich sousedé zavrhli.

Ale přece jen – byli mladí. Navzdory tomu všemu měli čas na to se smát, flirtovat, chlapci naháněli děvčata, děvčata zase chlapce, lámali si srdce. Walter nebyl nijak vysoký, sotva sto sedmdesát centimetrů, ale sebevědomí měl jako vysoký muž. Pozornost přitahovalo jeho tmavé obočí, hustá černá kštice a široký šibalský úsměv.

V únoru 1942 pak přišel ten osudný dopis. Vypadal jako předvolání k soudu nebo k odvodu. Stálo v něm, že se má Walter v určený den a hodinu dostavit na určité místo se zavazadlem ne těžším než pětadvacet kilogramů. A nesměl mít s sebou žádné zlato. Zpráva byla jednoznačná. Jeho země už Waltera ani jeho židovské soukmenovce nechtěla, ani v těch stále se zmenšujících enklávách, kde všichni žili, bez práce, bez možnosti uplatnění. Teď se jich chtěla zbavit nadobro. Židé měli být zbaveni občanství a transportováni do Polska, kde měli žít v jakýchsi rezervacích. Alespoň tak si to Walter s přáteli představovali, něco jako oplocená území podobná těm v Americe, kde žijí indiáni.

Nařízení bylo zformulováno jemně, dokonce snad uhlazeně. Židé nebyli *deportováni*, a už vůbec ne